Humán erőforrás-menedzsment és demokrácia avagy: mi lesz a negyedik kaszttal?

BODÓ BARNA

Az igazi demokrácia nem jogegyenlőséget jelent, hanem a társadalom minden tagja számára maradéktalan esélyegyenlőséget. Az előadás felelet arra a kérdésre, hogy fatalitás-e a demokrácia?

Előadásom címe talán meglepő kapcsolatot idéz egy általános politológiai kérdés és egy közgazdaság-politikai kérdés között, ugyanakkor jogos a kérdés: miért pont most, miért pont ezen a helyen foglalkozzunk ezzel a kapcsolattal?

Azonnali válasz helyett – reményeim szerint maga az előadás lesz a válasz – a kérdések száma és szintje szaporítható, hiszen – miután az előadást vállaltam – két út áll előttem és, gondolom, bármilyen előadó előtt, aki ezzel a kérdéssel szeretne vagy akar foglalkozni: tartok egy veretes előadást a kérdés összes elméleti fogódzóival, kezdve az Adam Smith-i és David Ricardo-i hagyománnyal. Azért idézem ezt a két személyt, mert mindkettőt elsősorban a közgazdaság tartja számon, és másodsorban voltak a politikai filozófia művelői. Továbbá e keretben érinteni illik az emberi jogok harmadik hullámát jelentő szociális jogokat, amelyek napjaink tematizációs folyamataként egy új diskurzust jelentenek mindarról, amit tennünk kell, akkor, amikor egyrészt a harmadik világ haraghulláma közepén vagyunk, ahonnan mindegyre érkeznek az európai (típusú) helyzetértelmezést tagadó (fájdalmas) jelzések. Másrészt Európa keleti felén igenis az a bizonyos „európai" áll az érdeklődés középpontjában, miközben Észak-Nyugat-Balkánon visszatérő kérdés, hogy az embert milyen szociális jogok illetik meg.

Ebbe a kérdéshalmazba beletartozik egy sor – tudatosan vagy nem, de – megélt vonatkozás, így a környezetvédelem megannyi kérdése, melyekkel szembetalálkozunk, és tudjuk ezekről, hogy emberi jogainkkal kapcsolatos, alapvető elvi kérdésekhez vezetnek el. Utalnék arra a hatalmas szemléletváltásra, amely valamikor a hetvenes évek környékén következett be, és általában az első Rio de Janeiro-i nyilatkozathoz szokták ezt kötni. Nemrég, alig három évtizede ismerte föl az emberiség, hogy a természet nem az övé: mi a természetet nem megörököljük, hanem kölcsön vesszük használatra az unokáinktól. Tehát úgy kell továbbadni mindazt, ami nekünk az élet lehetőségét adja, hogy a jövőben ne legyen gondok forrása. Csak egyetlen egy utalás: az időjárás tapasztalható szélsőséges alakulásának okát-okait pontosan nehéz megjelölni, de hogy ebben benne vannak azok az utóbbi fél évszázad során hozott rossz környezeti döntések, amelyekre annyi a példa térségünkben, abban én biztos vagyok.

A demokrácia egyik klasszikus kérdése az egyenlőségre vonatkozik. Az egyenlőségről szólva nem jogegyenlőségre, hanem esélyegyenlőségre utalok. Jogegyenlőségről könnyű szólni, ez jogalkotási kérdés. A létező törvény – lehetőséget teremt. A polgárt érdeklő kérdés: hogyan léptetik életbe? A törvény megvalósulásának a lehetőségét nevezzük esélynek, és gondunk az esély egyenlősége: ezt kell biztosítani. Hogy például minden kisebbségi ugyanolyan eséllyel – a többségiekével azonos feltételek mellett – járhasson anyanyelvi iskolába. A törvény a keret, ennek kitöltése a mindennapok döntéseit meghatározó konkrét lehetőség. Miközben törvény szavatolja az anyanyelvi kisebbségi oktatás megszervezését, a Năstase-kabinet – gazdaságossági szempontú – körzetesítési politikája kisebbségi iskolákat sorvaszt el, mindenekelőtt a szórványban.

Illendő volna a maga jelentőségében és átfogó voltát érzékeltetően feltenni a kérdést: miként kell kezelni a diverzitást, miként rendezkedik be a társadalom a – kulturális – másság kezelésére? Mert miközben szólamokat hallunk arról, hogy mindenkinek helye van a Nap alatt, a köznapi gyakorlat szerint szinte nincs terület, ahol a másság fájdalmas kizárására ne lennének példák. A törvény alkalmazója – egy állami hivatal – kidolgoz egy megoldási változatot. A jó javaslat kidolgozójának nem csupán alaposan ismernie kell a kezelendő helyzetet, de értenie is kell azt – empátiát követelő módon. Milyen egyedi megoldást alakíthat ki az a többség, amely a peremhelyzet sajátosságait nem, vagy csak mint kuriózumot ismeri? A diverzitás tisztelete – vagyis: elfogadása – azt jelentené, hogy a döntés felelőssége a sajátost hordozó kérdésekben átkerül a másságot hordozók közösségéhez, illetve első lépésként vétójoguk van az alkalmazandó megoldást illetően. Hol állunk mi ettől…

Hadd sokasítsam azon témákat, amelyekről úgy érzem, ebbe a témakörbe tartoznak: Irak még mindig egy fájlón zajló történet. Zajló: áldozatokkal és hatalmas dilemmákkal. Hatalmas dilemmákkal, hiszen mindannyiunk számára nagy kérdés, az általános igazság nevében mikor és hogyan lehet beavatkozni. Ha figyelmeztetnének, hogy ez nem tartozik ide, akkor azt mondom, igenis ide tartozik. A demokrácia a má-

sok sorsa feletti döntést nem sajátítja – nem sajátíthatja! – ki, mindenki elsődleges felelősséggel bír önnön sorsát illetően. És ismert a régi, megszívlelendő mondás: a demokrácia nem exportáru, az ember és környezete mindenhol sajátos együttest alkot, amelynek lététől nem lehet eltekinteni, az általános – demokratikus – elvek és szabályok e helyi keretben kell, hogy érvényesüljenek. Minden társadalmi folyamat egyfajta demokrácia-címkét visel, de ha ezt a címkét rosszul ragasztjuk föl, akkor az egész hiteltelenné válik. Nem véletlen, hogy Bush népszerűségi mutatója zuhanórepülésben van, és nincs kizárva további zuhanása.

És még nem szóltam olyan klasszikus kérdésekről, mint a normális élethez való jog. Egy ilyen vita önmagában is érdekes volna, hiszen az a bizonyos „normalitás" hely és történelmi idő függvénye...

A dilemmákat tovább nem sorakoztatom. De jeleznem illik, mi lehetne a másik változat jelen előadás felépítésére. Olyan dilemmákkal áll(hat)nék önök elé, hogy kinek, mely társadalomkutatási terület képviselőjének a tiszte elsődleges választ keresni a ma kínzó kérdéseire? Miért éppen a politológus kapjon külön szerepet ebben a sorban? Mely tudományág tiszte megfogalmazni azon alapvető kérdéseket, amelyekhez a továbbiakban minden további – kapcsolódó – terület munkása viszszatér? Az bizonyos, hogy foglalkoztatással kapcsolatos kérdésekről elsődlegesen nem politológustól várnak véleményt. Ott vannak a közgazdászok, az őket segítő statisztikusok, a népesség mobilitását vizsgáló szociológusok – de talán a pszichológusok is közelebb állnak egy ilyen kérdéscsomaghoz klasszikus értelemben.

Milyen kérdésre keresünk választ – ez a lényeg. Például arra: mit jelent egy Suzuki összeszerelő üzem 500 kilométerrel odébb telepítése? Nyilván: nem a mérnöki feladat megoldása érdekel, még a pénzügyi vonatkozások is másodlagosak. De igenis általános és sokak felelősségére apelláló kérdés: milyen emberszemlélet húzódik meg egy ilyen döntés mögött? Ha egy gyár bizonyos gazdasági környezetben befuccsol, annak oka többnyire gazdasági tényezők összejátszása. A globalizáció gazdaságpolitikája viszont felépít gazdaságilag, szakmailag és emberileg egy üzemet, s darab idő múltán odahagy mindent, és továbblép más terepre. A termék továbbra is kell, nincs – nem lehet – szó krízisről, az üzem nem befuccsol, hanem arrébb viszik. Vagyis a gazdaság nem válik a helyi világ részévé, nem épül bele szervesen, nem alakul ki vele és általa egy sajátos helyi kultúra, hanem olyanszerűvé válik, mint a ránk törő nyári zuhé, amely rövid idő múltán tovatűnik. Milyen világ az, adódik az önkéntelen kérdés, ahol a gazdaság nem helyhez és időhöz kötött, hanem vándorló jelenséggé alakul? Miként válik/vált lehetővé a gazdaság ilyetén önmozgása? Mit jelent mindez szociálisan?

Ismételten kérdem, kinek kell megkeresni a választ? Mondhatjuk-e azt, hogy a válasz a politológusé, akinek tisztte a társadalom működésének a vizsgálata, aki megpróbál az okoktól a felelősségek megnevezésén túl az elképzelhető stratégiákig és a megtervezendő folyamatokig eljutni, illetve azt kell mondanunk, hogy a kérdés közgazdasági. És én azt mondom, hogy senki sem sajátíthatja ki a válasz lehetőségét, a felelősség több terület művelőjére kiterjed. A közgazdasági vonatkozás tagadhatatlan. De az a politológiai is, amennyiben a globális világban a tér és idő általunk megszokott egysége megszűnik, másként működik a társadalom. A gazdaság térbelisége és időbelisége nem feltételezi egymást kölcsönösen az eddig megszokott módon, valami megváltozik napjainkban, amit a tudatalattink adottként kezelt, megváltozott anélkül, hogy erre külön figyeltünk volna. Egy ilyen helyzetben az ipartelepítéssel kialakuló, és a gazdaság térbeliségét jelentő szociális háttér megkérdőjeleződik.

És látjuk: ez ma lehetséges. Vígan arrébb tolnak egy gyárat több száz kilométerrel, ahol a dolog kezdődik elölről. Vajon meddig megy/mehet ez így? Valami megváltozott, lényegileg változott meg. Hogyan is állunk a demokráciával? Kinek van joga beleszólni ebbe a dologba, ki fogja ezt eldönteni? Szokás hivatkozni David C. Kortenre. Tudom, hogy ő igazából egy erős intuícióval megáldott látnok, és kevésbé a módszeresen dolgozó tudós kategóriája, de Korten az elsők között figyelmeztetett arra, hogy bizonyos alapvető gazdasági kérdések kikerülnek a közösség kontrollja alól. A közösség ezeket nem tudja befolyásolni, mert a döntéseket a politikán kívül hozzák meg. A közösségnek csak arra van lehetősége, hogy a politika folyamatait ellenőrizze valamennyire. Együtt van a Suzuki kérdésében a politika és a gazdaság, csakhogy a gazdaság önhatalmúlag megy a saját útján, és képtelenek vagyunk mindazoknak a problémáknak a kezelésére, amelyek a gazdaságon túli szférában jelentkeznek egy ilyen döntés folyamán. Ez humán erőforrás kérdése? Igen, de több ennél: mi lesz a polgárral? Helyzete olyan, mint az utasé, aki kifizette a jegy árát, de félúton kiteszik, s talán azt sem mondják – pardon… Mondhatjuk: új típusú kiszolgáltatottság, ettől még kezeletlen az új helyzet.

Ez a szavunk is kopott, hogy új. Új helyzet – van ennek tartalma, hogy új? Megjelenik valami képszerűen önök előtt, ha azt mondom, új helyzet? Alig-alig. Naponta új helyzetek előtt állunk. Szükségünk volna egy XXI. századi nyelvújításra is. Miért? Hogy megfelelő erejű kifejezésekkel rendelkezzünk, amelyek megjelenítik a drámai dilemmát.

Kérdésünk: mi lesz itt a polgárral, mi lesz az emberrel? Mirleau úgy fogalmaz: mi lesz a negyedik kaszttal? Bár a

szakirodalomban jelen van az árja kérdés, a demokráciaelmélet foglalkozik vele, mégis – a történelmi ballaszt miatt – kicsit félve használjuk ezt a szót. Mi is az árja kérdés? Az árja kérdés a szanszkritológiában a négy kaszt kérdése. Az első kaszt volt a papoké, a második volt a katonáké, a harmadik a kereskedőké, a negyedik a dolgozóké. Ezért utaltam a címben a negyedik kasztra. Mi lesz a negyedik kaszttal? Mi lesz azokkal, akik egyszerűen csak dolgozni szeretnének? Ezt a kérdést föl lehet vezetni elit-tömeg dichotómiában, hogy mi van az elittel, meg mi van a tömeggel, és föl lehet vezetni általános politikai filozófiai kérdésként, hogy mi a helyzet a közjóval abban az értelemben, ahogy az ókoriak megfogalmazták. Mit jelent a működő demokráciák rendszer-meghatározása: eco-social market-economy, vagyis ökológiai megalapozottságú szociális piacgazdaság? Miként van ebben együtt a piac és a szociális dimenzió?

Egyáltalán, ha már ilyen sokat beszéltem bevezetésként, tegyük fel a kérdést, mi lesz a demokráciával? Nem intézményi értelemben és nem is procedurálisan. Ezekre biztonságos válaszaink vannak. És a Tocqueville-től ismert társadalmi demokráciára sem gondolok, az egyenlőség eszméjét senki nem bántaná – bevallottan. Gazdasági értelemben sem foglalkoznék a demokráciával, nem utalnék a gazdagság-szegénység kérdéskörét érintő méltányosság elvére sem. Erkölcsi értelemben tartom ide illőnek a kérdést.

A tanárember gyakran érez késztetést arra, hogy körbekérdezzen, mert izgalmasak szoktak lenni ezek a dolgok. Mindannyian tudjuk, mit értsünk demokrácián, erkölcsi olvasatunk is van, és amikor valamilyen értelmezést kell(ene) adjunk rá, bizony nagy gondban vagyunk. Nem tudom, érzik-e a belső nyugtalanságot, ha most önök közül valakinek kellene felvázolni, mit értsünk demokrácián, mit mondana, hogy eléggé átfogó legyen, de ne is folyjon szét, legyen benne rendszer, érintse a lényeget. Valljuk be, a kérdés olykor a politológust is megzavarja.

Van egy hétköznapi demokrácia-megfogalmazásunk, ezt szoktuk általában használni. A populista politikusok általában ezzel szokták etetni a választópolgárt: a demokráciában mindent szabad, amivel mást nem zavarok. Helytelen. Ebből éppen az értéktartomány hiányzik, és ha eltekintek az értékektől, rögtön nagy gondban vagyok, nem csak azért, mert a demokráciát procedurális kérdésként kezelem – ami egyike a felmerülő vonatkozásoknak. Átmeneti korban a procedúra nagy kérdés a demokráciát illetően, viszont egyre inkább térünk vissza, szerencsére, az értékrendszerhez. Nem mindenki: Plano-Riggs-Robin politológiai szótára elkerüli a bőség ezen zavarát – nem foglalkozik a fogalommal. Tekintsük ezt amerikai pragmatizmusnak? De a – G. Hermet és munkatársai által jegyzett – francia szakszótár sem elégíti ki kíváncsiságunkat: bár szól konszociációs és korporatisztikus demokráciáról, taglalja a képviseleti és a közvetlen demokráciát, külön foglalkozik az ipari demokráciával – erre még visszautalunk –, mégis mintha megkerülné a lényeget. A demokrácia egyik legtalálóbb meghatározását Bryce adta meg, aki szerint a demokrácia egyenlő megbecsülése azonos értékű embereknek.

Ismételten kérdem: kinek a feladata a válaszadás ezekre a kérdésekre, kitől kell várnunk a választ? A politikustól? Ő nem kerülheti meg a kérdést... A társadalomtudományok művelőjétől? Neki életcélja a válaszkeresés: leír, megmagyaráz, de a beavatkozás, a tett másokra tartozik... A költő, a művész? Amennyiben a művész a társadalom lelkiismerete – mindenképpen. És most mégis azt mondom, hogy a válasz mindanynyiunk felelőssége, és ez nem jól hangzó választási szöveg, hanem egyetlen esélyünk. Jeleznünk kell, és minél hangosabban, hogy mit tartunk elsődlegesnek, milyen értékek elsődlegesek számunkra. Ha valami változott, az éppen a felelősség általánossá válása: sorsomról lehessem szavam nekem is. Ma egyre inkább minden vonatkozásban az egyetlen helyes álláspont: ne bízzam másokra az engem is érintő kérdést. Minden szakma, minden szakterületi képviselői szóljanak bele az alapkérdésekbe.

Miről fogok tehát a továbbiakban beszélni? Először is a demokrácia geneziséről, utána a közjóról, létezik-e közjó és miként létezik, majd nagyon röviden arról, hogy mit kapott a politológia, a politikai filozófia a közgazdaságtól, ennek kiegészítéseként pedig arról beszélnék, hogy mit adott a politológia a közgazdaságnak, és végül arra térnék ki, hogy fatalitás-e a demokrácia.

A modern demokrácia kialakulásánál a szociális érzékenységgel megáldott gondolkodókat találjuk – az igazi demokráciáról beszélek, és nem a sokat idézett ókori demokráciáról. Közismert, a demokrácia ókori kitaláció. Azt általában elfelejtik hozzátenni, hogy az ókori görögök a demokráciát a legelfogadhatóbb rossznak tartották. Itt egy kicsit a mai értékvilágunk úgy vetül rá az ókorira, hogy át is minősíti az egykori helyzetet, talán mert a legitimitásra mindig szükség van.

A demokrácia kialakulásához az a két gazdasági gondolkodó járult hozzá alapvetően, akik elsőként keresték a választ a kérdésre, hogyan is működik a társadalom. Adam Smith és David Ricardo voltak ezek. A gazdasági alapból indultak ki, és eljutottak általános politikai következtetésekhez. A nagy igazságtalanságok láttán az utópisták – Saint-Simon, Owen, Fourier – tették fel a kérdést: mit lehetne tenni az elesettekért. Ugyanők jutottak el, szinte kötelező módon, a kérdéshez: mit nevez(het)ünk életnek? Az utópis-

ták alapvetően járultak hozzá mindahhoz, ami a szociális gondolkodás kialakulását jelentette, hiszen azt vetették föl, hogy miért nem jut semmi egyeseknek, és miért jut másoknak a soknál is több. Egyszerűen: mi jár az embernek. Megfelelő áttétekkel ez vezetett el a szociáldemokrácia megjelenéséig, és ezeket az alapértékeket ma mindenki vállalja. A kereszténydemokrata pártok európai szövetsége, a European Democratic Union, az EDU tagjai is ökológiai szociális piacgazdaságot akarnak. A szociális egyértelműen a társadalmi igazságosságra utal. Persze ezt nagyon könnyű kijelenteni, kérdés: miként biztosítható?

Idézetek sorolhatók a demokrácia működését illetően, én egy 1863-as Abraham Lincoln idézetet veszek elő, amelyet gyakran szokás idézni, miszerint a demokrácia: „Government of the people, government by the people, government for the people".

Azt hisszük, hogy egyszerű, nagyon egyszerű a képlet: a nép a nép által és a népért kormányoz. Kérdezzük meg önmagunkat: úgy érezzük polgárokként, hogy részesei vagyunk a hatalomnak? Ugyan, dehogy vagyunk részesei. Folyamatosan azt érezzük, hogy kimaradunk döntésekből. A Lincoln-féle megfogalmazás olyan szépen szól, annyira érthető, hogy alig foglalkozunk vele. És ha ezt a szöveget áttenném Sztálinnak a szájába? Elképzelhető volna, hogy Sztálin ilyet mondjon? Valljuk meg: igen. Hiszen mindaz, amit ő hirdetett, ezekkel a kifejezésekkel szintén leírható. Itt van a döbbenet. Ha nem Lincoln mondta volna az idézett szöveget, talán fenn sem marad. Mivel egy hiteles ember mondta, idézzük. Sőt: azt mondjuk, milyen szép és milyen jó. És ha kérik, tegyük át egy másik értéktartományba, és rádöbbenünk, hogy ott is él a szöveg, akkor látjuk, valami nagy baj van a demokrácia-meghatározásunkkal. Igazából nem értjük, hogy a nép által. Minket mindig kormányoznak. Az egész demokratikus hatalomgyakorlásunk egy pillanatnyi aktus, amikor a szavazócédulát beejtjük. Jó, Svájc azt mondja, hogy közvetlen demokrácia. Hogyha holnap kimegy a nép, és szavaz arról, hogy a városi pályaudvar elé milyen ernyő kerüljön szép dolog, de megkérdem: valóban szükséges? Lényegileg igen, nem eljárásilag. Az eljárás legitimál. Így a demokrácia legitimációs eszköz. Nagyon sok esetben legitimálunk dolgokat, anélkül, hogy a dolgok lényegét megnéznénk.

Talán mégis inkább: a népért. Mennyire lehetséges az egyenlőség? Jól tudjuk, lehetetlen. Politikai értelemben még tán megvalósítható, hiszen mindenkinek a szavazata ugyanannyit ér, de ezen túl már ez az egyenlőség is kérdőjeles. Értelmezhető. Tiszta véletlenül Hildegard Puwak miniszter asszonynak a családja nyerte meg azokat a brüsszeli pénzeket nyújtó pályázatokat. Miért nem a Kerekes Jenő bácsi családja nyerte meg? Vagy bárki másé? Rendben: a Puwak-féle pályázatok jók voltak. De ennél többről van szó: két családi pályázó nyert. Elhiszem, Puwak tételesen nem nyúlt bele a dologba, de abban is biztos vagyok, ha Puwak nem miniszter, akkor nem nyer a fia is és a férje is, maximum csak az egyik. Nem állítom én azt, hogy Puwak korrupt, hanem azt kérem, tegyük fel a kérdést, mekkora az esélye annak, hogy egy családban egyszerre, ugyanabban a kiírásban, ketten nyertes pályázatot adjanak le. Nagyon jól tudjuk: ennek a gyakorlati lehetősége nulla. Ilyen nem történik. Vagyis: nem vagyunk egyenlők.

A demokráciát értelmezhetjük valaki azon jogaként, hogy a nép nevében, a nép által végrehajtandó szabályokat – törvényeket – alkosson. És akkor eljutunk az érdek fogalmáig. Aki szabályt alkot, annak milyen érdekei vannak? Láttuk a polgár esetét az igazságossággal. Marad a rend – ez mindenki érdeke. Valóban? A hagyománytiszteletet úgy is értelmezhetem: ne borítsd fel a rendet. Az első három kasztnak ez az érdeke – világos, hogy miért. De miért volna ugyanez a negyedik kaszt érdeke is – azé a dolgozóé, aki csak virtuális részese a hatalomnak? Ezért aztán az öntudatosodó negyedik kaszt, a polgár nem csupán változtatni akar, de új rendszert is a rend mögé. Értékekről szól.

Ha megnevezzük az értékeket, amelyek valamilyen módon segítenek rangsorolni, akkor változik a helyzet. Milyen értéket veszünk be? A munka alapvető érték, ezt már nagyon régen így tekintjük. A család megint alapvető érték. Valamit még ide szoktunk sorolni, és itt most egy kicsit dilemmázok, a haza. Mi a haza? Például 2003-ban a kisebbségi magyarok részére mi a haza? Hallom a választ: ez a haza, nem az a haza. Nem a Petőfi által értelmezett haza. Érdekes, a többségnek is gondja van a haza fogalmával. Ha megkérdezünk fiatalokat, román és magyar diákjaim egyaránt vannak, azt tapasztalom, a román diákok körében nagyobb az elvándorlási szándék, mint a magyarok körében. Mi a haza? Hol van, mi az a kölcsönös kapocs? Ha a negyedik kasztról beszélünk, akkor haza ott van, ahol nekem esélyem van. Ahol úgy érzem, hogy ami bennem van, kibontakoztatható és megvalósítható. Ha ezt nem érzem, akkor a haza üressé válik.

Átmenetileg úgy tűnt, értéket tételezve megoldást találtunk a fő kérdésre, de nem : csak a kontextus változott. A demokrácia-értelmezés nyer ez által, és ha demokráciát mondunk, immár nem csupán valódi részvételre gondolunk, a szavazatok egyenlőségére, a választhatóságra, a szabályok betartására, de olyan nyilvános probléma-lista (prioritások) összeállítására is, amely már valóban túlmutat a procedúrán, és kiterjed a méltányosság kérdéseire is. És ezen a ponton eljutunk a gazdaság kérdéséig, nem csak azért, mert innen származik a pénz, hanem mert a gazdaság feltételez egyfajta ter-

vezhetőséget, és ennek megvan a maga külön logikája.

Demokrácia-élményünk sok szempontból meghatározó. Mit szólnak önök egy olyan kijelentéshez, hogy Romániában a demokráciát olykor erőszakkal kell érvényesíteni. Kérem, ne derüljenek a kijelentésben feszülő logikai ellentmondáson, és ne gondolják azt sem, hogy légből kapott: egy RMDSZ-es honatya állítása. Azt magyarázta politikusok társaságában, hogy ha valaki nem érti a demokrácia működését, hát erőszakot kell alkalmazni. Jó tudom: hiányzó politikai kultúra... De ha valaki nem érti, és kötelezik, attól a lényeg nem változik. Ugye, csak sorolom a dilemmákat, és önök azt mondhatják, hogy egész érdekes, de mégis kellene valami kapaszkodó. A demokráciát számunkra a valódi részvétel jelenti. Ha valóban érezzük azt, hogy a folyamatok részesei vagyunk. Értünk és általunk történnek a dolgok. Csakhogy: itt van a közhangulat kérdése. Ki miben bízik? Visszatérő refrén: lehet, hogy a dolog máshol működik, de Romániában/Erdélyben bizonyosan nem működik. És ha így állunk hozzá, nem is fog működni, mert kizárjuk, kiiktatjuk ennek lehetőségét.

Románia, általában külső hatásra, elindít egy-egy folyamatot. Nemrég a politikai döntéshozatalban való szélesebb részvétel érdekében született meg két jogszabály, az egyiket a parlament szavazta meg, a másikat kormányrendelet formájában léptették életbe. Az egyik az átláthatóságra, a transzparenciára vonatkozik, a másik pedig a fontos döntések kötelező nyilvános vitájára. Bizonyos kérdéseket nyilvános vitára kell bocsátani, másként nem lehet határozni. Ha mi annyira bíznánk abban a rendszerben, amennyire sajnos nem bízunk, akkor a lehetőségen kapva kapnánk. Akkor például egy szemétlerakó telep esetében, amit ideraknának a hátunk mögé, és nyilván ez nekünk így nem kell, akkor tömött sorokban mennénk a szeméttelepről elmondani véleményünket. Temesvári helyzetet idézek. A megye területét két szeméttelep fogja átfogni a távolabbi jövőben, erre készített elő pályázatot a megye. Az egyiket el kellett indítani, pontosabban mindenféle papírokat készítettek elő. Ez Temesvár határába kerülne, arra a zöld területre, amely Temesvárt összeköti Újszentes községgel, ahol jelentős a helyi magyarság, magyar a polgármester. Meghirdettük az úgynevezett népgyűlést. Ne mondjam el, hogy hányan jöttek el. Az emberek nem azért maradtak távol, mert nem érdekeltek, hanem mert nem bíznak a rendszerben. Úgy vélekednek: hiába jövök el, a végén úgyis azt csinálják, amit akarnak. Aláírást gyűjtöttünk. Összegyűjtöttünk negyvenezer aláírást a szeméttelep ellen. Erre mit tesz az a párt, amellyel az RMDSZ aláírta az együttműködési nyilatkozatot, összegyűjt sokezer aláírást mellette – de nem a helyszínen, hanem távoli falvakban. Brüsszelben, ha eljut odáig a dolog, azt látni, jó adag aláírás van mellette is, ellene is. Erre mondja a polgár, hogy minek is vegyek ezekben a dolgokban részt?

A bizalmatlanságot a hivatal gerjeszti, amikor úgy gyűjt aláírást, úgy használja a demokrácia eszköztárát, ahogyan azt nem szabad. Kérdés az átláthatóság. Európai csatlakozási előírás a politika különböző kulcshelyzeteiben az átláthatóság. Tudják önök, hogy a minap milyen jogszabályt fogadott el a kormány? Nem a parlament, a kormány. Létrehozták azt az országos adatbázist, ahova beöntenek a polgárokról minden elérhető és elképzelhető adatot – mindenkiről mindent tudni fognak. Csak azt nem tudjuk, hogy mi célból kellett ezt az adatbázist létrehozni, és hogy ki felügyeli – mert a parlament nem. Tehát miközben átláthatósági törvényt alkot Románia a demokrácia érdekében, veszi magának a bátorságot a kormány, és ezt a titkosszolgálat (SRI) által előkészített törvényerejű rendeletet útjára engedi. Személy szerint abban bízom, hogy alkotmányossági kérdés lesz belőle, és oda kerül, ahová való – a politikai lomtárba.

Áttérnék a közjóra. W. Lippmann a rövidre sikeredett XX. század elején figyelmeztet – hanyatlik Nyugat. Miért? Miért van az, hogy a XX. század első évtizedeiben minden összeomlani látszik? Címszavakban: Mussolini, Hitler, s mögöttük a roppant gazdasági és értékválság. Mi lesz a haladás korával? Ki mit rontott el? Milyen értékek nevében kell fellépni? Mi a közérdek, és ki jeleníti meg? A közjó kérdése valamikor hihetetlenül fontos volt: közösség és az érdekében való munka. Nem kívánok erről hosszan beszélni, de ha egyesek fogódzót keresnek, gondoljanak Madáchra, mindenekelőtt a Tragédia tudósára. Az író látott és láttatott. Kérdezi: kik és miként kell szolgálják a közjót? A XX. század első fele a Nyugat hanyatlása címszó alatt fut, folyamatos identitáskrízisek jellemzik a nyugati kultúrákat és társadalmakat, és erről írja meg elemzését Walter Lippmann. Könyvét a két világháború között kezdte el írni, mely csak a II. világháború után jelent meg. Amikor a közjót és a haladást veti össze, arra a következtetésre jut, hogy beszélhetünk közjóról, közérdekről, de végül eljutunk oda, hogy nem tudjuk meghatározni, mi a közérdek.

Egyesek azt mondják: közvélemény. Megkérdeztem az előbb Maros megye tanácselnökétől, Virág Györgytől, igaz-e az, hogy Florea polgármester kétszer olyan népszerű, mint a két magyar alpolgármester. Válasza: igen is és nem is. Az eredmény attól függ, hogyan kérdezzük meg a polgárt. Volt egy felmérés, és valóban hetvenvalahány százalékos népszerűsége van Floreanak, és harminchét talán Csegzinek, meg harminchat Fodornak, de az a kérdés, hogy mit kérdeztünk a polgártól. Nekem nincs közvéleményem. Önnek sincs közvéleménye. Önt egy válaszra provokálják. És úgy válaszol, ahogyan kérdezték. Fel lehet tenni úgy a kérdést, hogy Florea

fölénye mutatkozzon meg. Folyamatokhoz annyiban viszonyulunk, amennyiben közvetlen részesei vagyunk. Különben a kérdéshez viszonyulunk. Egy magyar vásárhelyi is elégedett lehet Floreával, amiből még nem következik az, hogy inkább őt támogatná, mint valamelyik magyar alpolgármestert, akikkel szemben különben lehetnek elvárásai.

Nehéz a közérdeket behatárolni, hiszen mindig valamilyen relációban mondom el azt, hogy mit szeretnék, mik a prioritásaim. Az iskolaügy elsődlegességét nem tagadja azon idős ember, akinek roppant anyagi gondjai vannak, aki szociálisan elesett. Lehet(né)nek bizonyos kérdések, amelyeket örökérvényűnek tekinthetünk. Éppen ezek vezetnek vissza azokhoz az alapértékekhez, amelyekről nagyon nehéz beszélni, hiszen elvben érvényesek, de a gyakorlati életben nagyon nehezen érvényesíthetők. Sokkal egyszerűbb, ha egy-egy konkrét példát elemzünk, és ne haragudjanak, ha egy igen égető napi kérdést tárok most önök elé. Hogy enyhén szólva krízis van az egészségügyben, azt nem hiszem, hogy bárkinek külön ecsetelni kellene, szerintem ezt mindenki elismeri. Megkérdeztük csoportosan, nyilvánosan, hogy miért van ez? Felléptünk, kivonultunk, tüntettünk? Én nem tudok róla. Valamelyik szakmai egyesület, valamelyik civil egyesület, egy szakszervezet kiáll és követeli: tessék itt rendet teremteni, megnevezni és megbüntetni a vétkest.

Mi történt itt? Azt hiszem, nagyon sokan tudják, hogy mi történt itt, kiszivárogtak bizonyos dolgok. Én személy szerint egy szabadegyetemen tudtam meg, hogy mi történt, amikor egy közbekérdezésre egy parlamenti képviselő válaszolta azt, hogy az egészségbiztosítónak a pénzét zárolta a kormány, mert akkora volt a kormány költségvetési hiánya, hogy az európai menetelésben ezt nagyon fekete pontként írták volna be, és ezért fogta magát a kormány, és átvezényelte az egészség-biztosító pénzét a költségvetésbe, hogy a hiány kisebb legyen. Ebből alakult ki az a helyzet, amelyről mindenkinek vannak közvetlen tapasztalatai. Egy esetet idéznék. Bekerült egy temesvári kórházba egy fiatalember, közlekedési balesete volt. A szülők ott voltak mellette. Egy bizonyos gyógyszerre lett volt szüksége, a korháznak nem volt. Este a hozzátartozó kiment a gyerek mellől, és valahol lepihent. Reggelre a gyerek meghalt. Nem volt meg az a gyógyszer, nem volt mit beadni. A szülő alig tudott szóhoz jutni: miért nincs meg az a gyógyszer? Miért nincs pénz rá? Miért nem szóltak neki, megvette volna. Ha van gyógyszer, a gyerek ma is élne.

Ha azt mondom, hogy az egészségbiztosító pénzének átirányítása politikai banditizmus és egy az egyben a kilencvenes bányászjárás mellé állítható, akkor tessenek velem vitatkozni, ha akarnak vitatkozni. Ez pont olyan politikai banditizmus, mint ami akkor történt. Csak sokkal finomabb eszközökkel, sokkal kevésbé tudatosítjuk, hogy mi történik. Nem volt durva fellépés, csak hatalmas hiány. És csendben tűrjük, bízunk abban, hogy személy szerint megússzuk a következményeit. Orvosi ügyekben amúgy sem szoktunk keménykedni. Hátborzongató, hogy senki meg nem mozdult. És beszélünk a demokráciáról. Beszélünk a demokráciáról, akkor, amikor politikai banditizmus van, hiszen azért, hogy kifelé az ország arca szebb legyen, embereket kiteszek a halálnak, és bele is halnak. És most azt mondja a drágalátos kormány, hogy kifizeti az egészségbiztosítónál felgyűlt adósságokat. A jó kormány jön és fizet. Kérdem: milyen jogon zárolta a pénzt? Ki fogja megszámolni, hogy hány ember halt meg? Hol van, kérdem én nyomatékosan, hol van az orvosok felelőssége? Hány orvos tiltakozott? Ők mindenkinél jobban ismerhették a helyzetet.

Humán erőforrás – a mi kérdésünk. Ha a negyedik kaszt hallgat, a leginkább érintett nem emeli fel szavát, akkor mi lesz az elsődleges felelősséggel? Milyen a felelőssége a dolgozónak? Miért fogadjuk el, hogy megtörténjenek velünk az események? Mondhatjuk, hogy ronda a kormány, de a demokrácia közegében a felelősség nem szűkíthető le egyetlen tényezőre. A bemutatott példa gerjeszti a kérdést: mennyiben rendelődik alá a humán erőforrás kérdése olyan általános szabályszerűségeknek, amelyeket mindannyian el tudunk fogadni, és mennyiben olyan mögöttes érdekeknek, amelyek hatására, lám, így alakul a történet. Meddig munkavállaló az ember, és mikor vált át polgárrá? Mintha a munkahelyünkre nem vinnénk be polgár mivoltunkat, letesszük az ajtónál, mint nem odavaló batyut.

A közjót nehéz rangsorolni, de az bizonyos, a szegénység közrossz. Visszatérő kérdése minden társadalomnak, bár nem olyan régóta. Ma általában illik a szociális kérdésekre odafigyelni, lám tej és kifli program nálunk. Az már csak pikantériája a dolognak, hogy a kormány által futtatott tej és kifli programban a pénznek mintegy fele önkormányzati pénz. Ez megint a román demokrácia egyik csinossága, hogy mást ne mondjak.

Különben az első hatalmas szegénység elleni programot Lyndon B. Johnson indította a hatvanas évek közepén, megmagyarázható módon. Ismert, hogy Kennedy legyilkolása után mekkora válság volt az amerikai társadalomban. Kellett valami, ami eltereli a közfigyelmet, másra irányítja – ez volt a szegénység. A szegénység mint tematika legitimizál. És Lyndon B. Johnsonnak legitimációra volt szüksége. Ha a szabadság világaként vallott és vállalt társadalomban nem lehet (máig) megtalálni a gyilkost, az egész társadalom egy hihetetlen krízistömeggé alakul át – és elővették a szegénység kérdését. Lyndon Johnson akkor azt ígérte, hogy pár év alatt megoldja a kérdést, hogy mit oldott meg, az egy más kérdés.

Lényeg az, hogy azóta a kormányzatok az egész világon ennek a kérdésnek külön fejezetet szentelnek. Ma már a szegénység elvezet a szociális jogok kérdéséhez, hogy méltányossági alapon mi jár az embernek, s eljutunk az emberi jogok harmadik hullámához. Ezek biztosítása hozhatja el a szociális békét. Kialakul az, amit ma a politikatudomány úgy nevez, hogy közpolitika. Más szóval szakpolitika. A meghozandó politikai döntések szakpolitikai kérdésekké fogalmazandók át, és az önök segítségével kell megtalálni a választ rá. Nem a politikusé a feladat. A politikusi feladat annyi, hogy tudja, kit kell megkérdezni. Tudja, kihez kell fordulni, kivel együtt kell a kérdésre a választ megfogalmazni.

Nézzük a továbbiakban meg, mit kapott a politikai filozófia a gazdasági rendtől? Először is az értékmentesség gondolatát, hiszen a gazdaság keresletben és kínálatban gondolkodik, és nem értékekben. Eladható? Szükség van rá? Ez a szemlélet procedurális szempontból komolyan hatott a politikára, hiszen világossá vált, hogy vannak dolgok, amiket ügyrendi szempontból nagyon le kell szabályozni, mert ha kiveszem belőle az értéket, akkor az egész ott marad csupaszon. Ha nem tudom értékérvekkel fenntartani a döntésemet, akkor a döntés meghozatali módja válik fontossá, a procedúra. A döntési eljárások vonatkozásában sokat kapott a politika a gazdaságtól. Különben a XX. század első felének pozitivista politikatudománya tagadja a politikai filozófiát. Idejétmúltnak tekintették, hogy a klasszikusok által taglalt kérdések nem is fontosak. Az ötvenes években jelentette ki az angol P. Laslett, hogy a politikai filozófia halott. A XX. századnak talán két legnagyobb filozófusa, Weber és Wittgenstein nem is foglalkoztak politikai filozófiai kérdésekkel. Wittgenstein számára a nyelvfilozófia volt a fontos, hogy mit miként fogalmazunk meg. Pedig már a század közepén létezett néhány műhely és jelentős alkotók – R. Aron, H. Arendt, F. Hayek, K. Popper, Leo Strauss, de talán mindenek előtt Rawls – akik révén a politikai filozófia visszakerült az érdeklődés homlokterébe. Általuk ismét figyelmet szentelnek olyan kérdéseknek, hogy mi az igazságos rend, mi a béke, mi a hatalom, az uralom, a szolgaság, az egyén, a közösség, a szabadság. Egyre többet foglalkozunk az idő fogalmával, sőt maga a hatékonyság is filozófiai kérdéssé vált. A modern világ a hatékonyságot, ha jól tudom, Machiavellinek köszönheti filozófiai értelmezésben, mert ő beszél valamilyen kiszámíthatóságról, amit virtunak mond, és ez igázza le a véletlent szerinte. Ha valami kiszámítható, akkor a folyamat belátható, és akkor beszélhetünk haladásról. Haladás nem csupán az anyagi feltételek változása, hanem az élet rendjéé is.

Ma reggel egy kolléga megkérdezte, miért hoztam magammal ezt a könyvet. Egy példát szeretnék mondani, s ezzel közeledem előadásom vége felé. Nagybányai egyetemi tanár, Valer Gabrian, elkövetett egy könyvet, a címe Demokrácia és társadalmi igazságosság. Témánkba vág. Illetve vágna, ha szakmunka volna. A szerző professzor, doktor, inzsiner, satöbbi. Volt pártaktivista, bányamérnök – ma oktat. Sajnos. A kötet hátlapján bejelenti az olvasónak, hogy „megalkotott egy szikrát" („Am conceput o scânteie."). Szerintem a szikra nem lehet megkoncipiált, vagy kipattan, vagy nem – de legyen ez egy stiláris kérdés. Ez az úr írt egy könyvet, most szeptemberben jelent meg. Van egy nagybányai hallgatóm, és azt a szerencsétlenséget követte el a leány, hogy ezt a könyvet dolgozta föl szakdolgozati témaként. Olyasmit tartok a kezemben, amit tiltani kellene mindenütt a világon, és ezt egy romániai állami egyetem egyik professzora adta ki. Azt mondja a professzor bácsi, hogy az emberiség jövője a demokrácia és szociális igazság. Ez rendben van. A gond ott kezdődik, ahogyan e kérdéseket kezeli. Teóriát alkot, eredetit. Azt mondja, hogy az embert négy alapvető erő jellemzi, a fizikai, a szellemi, a jó és a rossz. Ugye tetszik, az utolsó kettő, a különálló jó és rossz erő. A fizikai a testben, az izomrendszerben, a szellemi az idegrendszerben lakozik, a másik kettő az emberben. Ez is érdekes: az izomrendszer és az idegrendszer nincs az emberben? És akkor az emberiség jövőjét meghatározza képlettel, mert azért mérnök. És a jövő egy arány, amely egyenlő a jó erő törve a rossz erővel. És van egy szorzószám is, amellyel ő operál… Ha csak ennyit mondok, önök jópofaságnak veszik, és tán élvezik a dolgot, de ha elkezdik olvasni, akkor borzasztóan fölháborodnak. Olyan megfogalmazásokra bukkanunk, amelyek azokban a bizonyos ötvenes években voltak lehetségesek. Például: az ember élő tőke. Azután: az ember forradalmasítja önmagát. A történelem alaptörvénye: tulajdon-felhalmozás bármi áron.

Romániában vagyunk, 2003-ban, és egy állami – akkreditált – egyetem professzorának a művét ismertetem. Amelyet kiadott valaki, mert azt hitte, szakmunkát nyújt egyetemistáknak. A könyvet elkoboztam: ilyet fiatal kezébe csak akkor adok, ha biztosan mozog a szellem világában. És kell a kötet bizonyságaként annak, mik történhetnek meg mifelénk. Magamfajta aszerint is tájékozódik, milyen könyvészetet használ a szerző. A könyv első bibliográfiai tétele a Biblia – én ilyet tudományos munkában nem láttam. A Biblia nem bibliográfia. Ha a Bibliát tudományos bibliográfiának nézem, akkor valami eszméletlen nagy baj van. Ezután következik Darwin, Eminescu, Engels, Hegel, Kant, Lenin, Marx, és Voiculescu, aki egy anatómia könyv szerzője. Ennyi. Illetve: a România Mare hetilap kollekciója. Többek között azért kell a demokrácia és a humán erőforrás kérdésével itt is, máshol